

УДК 811. 161. 2'0+811. 161. 2'28

Лілія МОСКАЛЕНКО

ПОЛОНІЗМИ В «АКТАХ (ПРОТОКОЛАХ)
ПОЛТАВСЬКОГО ПОЛКОВОГО СУДУ» (1683–1750 РР.)

Стаття присвячена аналізу лексичних особливостей однієї з пам'яток української мови козацької доби – «Актив (протоколів) Полтавського полкового суду» (1683–1750 рр.). У ній на морфологічному та лексико-семантичному рівнях класифіковано полонізми, засвідчені в «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» (1683–1750 рр.), визначено їхнє кількісне співвідношення на рівні частин мови.

Ключові слова: історія мови, «Акти (протоколи) Полтавського полкового суду» (1683–1750 рр.), лексичні особливості, іношомовні запозичення, полонізми, українська мова, польська мова.

«Акти (протоколи) Полтавського полкового суду» (1683–1750 рр.) (далі – «Акти») – це одна з чотирьох книг полтавського міського уряду, а саме «Чорна книга», що охоплює життя Полтави й навколишніх сіл за 67 років – із 1683 до 1750¹. «Акти» стали об'єктом нашої уваги не випадково: адже їх писано в значний і значущий період історії України – час гетьманства Івана Самойловича (1672–1687), Івана Мазепи (1687–1709), Івана Скоропадського (1708–1722), Данила Апостола (1727–1734) та Пилипа Орлика (1710–1742), підписання «Вічного миру», який навпіл розірвав Україну, закріпивши за Московією Київ і підпорядкувавши їй Запорозжя (1686); кримських (1687, 1689) і азовських (1695–1696) походів, Запорозької Січі та заселення й освоєння Запорозьких Вольностей (друга половина XVI – кінець XVIII століття), повстання під проводом Семени Палія (1702–1704 рр.) та Північної війни зі Швецією (1700–1721 рр.), Полтавської битви (27 червня (8 липня) 1709 року), а також постійних спроб вибороти українську державність і впертого наступу Російської імперії на українську автономію (зокрема царські укази 1720–1722 років про реорганізацію Генеральної військової канцелярії, внаслідок чого вона втрачала фінансові й судові права та виходила з підпорядкування гетьмана, і про заміну української мови в ділових паперах адміністративних і судових установ російською).

Зрозуміло, що в текстах досліджуваної пам'ятки знайшли своє повномасштабне відображення не тільки прикмети тогочасного громадського й приватного життя українців, а й особливості їхньої мови, яка формувалася під

---

¹ «Акти (протоколи) Полтавського полкового суду» (Ч. 2) з архіву О. М. Лазаревського зберігаються в Інституті рукопису ЦНБ ім. В. Вернадського під шифром І-55257.

значним впливом живомовної української стихії і мови правових збірників, які використовувалися при здійсненні українського судочинства: Саксону, або Саксонського зеркала – німецького середньовічного збірника правових норм, що був написаний латинською мовою, а потім перекладений на німецьку², та Статуту Великого князівства Литовського – основного кодексу права Великого князівства Литовського (Руського, Жемантійського), що був писаний руською мовою. Останній було видано в трьох основних редакціях (1529, 1566 і 1588 роки), що відомі як Литовські Статути³. Таким чином, мова «Актів» – визначна пам'ятка української мови, що повномасштабно представляє її розмовний стиль і юридичний жанр офіційно-ділового стилю тогочасної української мови. Особливості мови досліджуваної пам'ятки закономірно виявляються на всіх мовних рівнях.

У пропонованій увазі читача розвідці зупинимось на лексичному. Однією з особливостей мови «Актів», що виявляються на лексичному рівні, є наявність серед питомої лексики іншомовних запозичень. Найбільшу частку запозичень – приблизно 70 % – складають полонізми. Із 182 засвідчених пам'яткою лексем польського походження за частиномовною належністю 44 % складають іменники, 20 % – прислівники, 17 % – прикметники, 10 % – дієслова, 5 % – сполучники, по 1 % – займенники, предикативи, прийменники та частки. Більшість лексем, що належать до повнозначних частин мови, своєю семантикою прямо чи опосередковано стосуються судочинства⁴.

Іменники-полонізми (80 лексем) називають:

4) абстрактні поняття (44 лексеми), підґрунтям яких є:

1.1) дії чи стани (27 лексем): **вданє** (пл. *wdanie* 'втручання'); **квалт** (**квалт**, **кгвалт**) (пл. *gwałt* '1) гвалт, насильство; згвалтування; 2) шум'); **довод** (пл. *dowod* 'доказ'); **жак** (пл. *żak* 'грабунок'); **замордованє** (пл. *zamordowanie* 'убивство'); **запрѣнє** (пл. *zaprzene* 'заперечення'); **зеїженє** (пл. *zeżenie* 'безчестя'); **зквалтованє** (**кгвалтованє**) (пл. *gwałtowanie* 'гвалт; згвалтування'); **зїеценє**

² Лат. *Speculum Saxonum*, нм. *Sachsenspiegel* (в «Актах» – **Магдебурзьке право, права Майдєбурскі, Право Майдєбурске, Право Саске, Саксон, Саксонъ вєдлє прав Майдибурских, Саксон Польський, Саксон права Майдєбурского**), що був укладений близько 1230 р. (за ін. даними – в 1220 – 1235 рр.) лицарем Ейке фон Репковим (нім. *Eike von Repkow/Repgow/Repchow*), шефеном графства Ангальт поблизу м. Магдебурга в Саксонії на замовлення графа Гоєра фон Фалькенштайна (нім. *Hoyer von Falkenstein*) в Україні земське (міське) право «Саксонського зеркала» використовували в латиномовних польських переробках Миколи Яскера, Яна Кірштейна, Бартоломея Гроїцького, Павла Шербича. Коментарі до Зеркала цих авторів відомі під узагальненою назвою «Саксон». Коментарі «Саксонського зеркала» стали на українських землях правовою основою права міського самоврядування за взірцем Магдебурзького права (Див.: Усенко І. Б., Ромінський Є. В. Саксонське зеркало // Юридична енциклопедія. В 6 – ти тт. – Т. 5 (П – С). – К., 2003. – С. 406.; Вислобоков К. А., Усенко І. Б. Саксон // Юридична енциклопедія. В 6 – ти тт. – Т. 5 (П – С). – К., 2003. – С. 405 – 406).

³ В «Актах» має назви **Литовский Статут, Право Статутове, Статут князівства Литовского, Статут Литовский**. Джерелами Литовського Статуту були звичаєве литовське, білоруське, українське право, відповідна місцева судова практика, «Руська правда», польські судєбники та кодекси інших держав. Його положення діяли на землях Литви і Русі-України аж до середини XIX століття. Статут декларував рівність громадян незалежно від соціального стану й походження, віротерпимість, відповідальність суддів перед законом, заборону перетворювати вільних людей на рабів і т. ін. Водночас запроваджував привілеї князів, магнатів та шляхти, у тому числі право на закріпачення селян. Литовський Статут, написаний руською мовою, був основним збірником права в Україні з XVI ст. до 40-х років XIX ст.

⁴ У семантичних дужках подаємо тільки актуалізовані в «Актах» значення полонізмів.

(пл. zlecenie ‘доручення’); **лупѣзтво** (пл. łupieżstwo ‘грабунок’); **малѣенство** (пл. małżeństwo ‘шлюб’); **мордерство** ‘убивство, знущання’ (пл. morderstwo); **найстѣ** (пл. najście ‘нашесть, навала’); **обжалованнїѣ** (пл. obżalowanie ‘звинувачення’); **погрѣб** ‘поховання’ (пл. pogrzeb); **поєднанє** (пл. pojednanie ‘примирення’); **попартѣ** (пл. porarcie ‘підтримка’); **порубство** (пл. porubstwo ‘перелюб’); **посполство** (пл. pospółstwo ‘1) народність; 2) спілкування’); **похвалка** (пл. pochwała ‘лайка, погроза’); **проба** (пл. próba ‘допит, тортури’); **публѣка** (пл. publica ‘ганьба’); **скүток** (пл. skutec ‘наслідок, здобуток’); **совитост** (пл. sowitość ‘щедрість, подвійний прибуток’); **сполечност** (пл. społeczność ‘спілкування’); **фєрованє** (пл. ferowanie ‘постанова’); **шидерство** (пл. scyderstwo ‘знущання’), напр.: *за ѡпачним вданєм Степановимъ ѡбвинєно було; питали-смо ѡ замордованю Стєцка Сєргѣєнка; длѣ фєрованѣ декрету и уконченѣ sprawy засѣвши*. Лексема **запрѣнѣ** входить до складу стійкого виразу: *бєз жадного запрѣнѣа*;

1.2) психічні, фізичні, інтелектуальні, професійні, суспільні, станові ознаки людей або їхніх дій (17 лексем): **вшетечєнство** (пл. wszeteczeństwo ‘розпусність’); **доткливост** (пл. dotkliwość ‘образливість, дошкульність’); **запамѣталост** (пл. zapamiętałość ‘безпам’ятство, навіженість’); **зациност** (пл. zasność ‘знатність’); **зєлживост** (пл. zelżywość ‘безчестя’); **литост** (пл. litość ‘жалість’); **нєѡпатрност** (пл. nieopatrność ‘непередбачливість’); **нєрад** (пл. nierząd ‘розпусність’); **нєстатєчност** (пл. niestateczność ‘розпусність’); **нєстаток** (пл. niestatek ‘розпусність’); **нєумѣтност** (пл. nieumiejętność ‘невмілість’); **ѡкрүєнство** (пл. okrucieństwo ‘жорстокість’); **поволност** (пл. powolność ‘покірність’); **притомност** (пл. prztomność ‘присутність’); **слүиност** (пл. słuszość ‘законність, справедливість’); **үфност** (пл. ufność ‘впевненість’); **шєдив[ост]ѣ** (пл. szedziwość ‘немічність’), напр.: *ѡнѣ вшетєчєнство пополнѣл з тоєю жє Гапѣкою; мѣючі үфност в Бѣѣ, ... прошу слєзнє ... абы ѡ менє ... помиловано; с притомностю үрѣдү мѣсцєкого*;

2) конкретні предмети (36 лексем):

2.1) людей за посадою, чином, постом, професією чи родом діяльності, виконуваною дією, роллю в певній справі, спорідненістю чи свояцтвом, моральними чи психічними якостями, фізіологічним станом, стосунком (причетністю) до чого-небудь (26 лексем): **бүрмистр** (пл. burmistrz ‘бурмістр, вищий керівник міста з адміністративною і судовою владою в містах із Магдебурзьким правом’); **вшетєчниця** (пл. wszetecznicza ‘розпусниця’); **кгвалтѡвникѣ** (пл. gwałtownik ‘1) гвалтівник, 2) порушник’); **дзєггармистр** (пл. zegarmistrz ‘годинниковий майстер’); **забойца** (пл. zabójca ‘вбивця’); **запамѣталєць** (пл. zapamiętalec ‘божевільний, навіжений’); **збродєнѣ** (пл. zbrodzień ‘крадій, злочинець’); **злостникѣ** (пл. złośnik ‘злостивий’); **зрайца** (пл. zdrajca, zradca ‘зрадник’); **крєвний** (пл. krewny ‘родич’); **кривоприсѣжца** (пл. krzywoprzysięzca ‘лжесвідок’); **лєзний** (пл. luźny ‘волоцюга, такий, що не має постійних занять і місця проживання’); **мордєрца** (пл. morderca ‘убивця, мучитель’); **нєбожчик** (пл. nieboszczyk ‘покійник’); **нєцнота** (пл. niecnota ‘нероба, безчесний’); **побүдка** (пл. pobudka ‘причина, ініціатор’); **повиноватий** (пл. powinowaty ‘свояк, рідний, близький’); **потварца** (пл. potwarca ‘брехун’);

⁵ Тут і далі у квадратних дужках подаємо відновлений текст пам’ятки, який з різних причин неможливо прочитати.

приво́дця (пл. przywódca ‘керівник, призвідник’); **причи́ниця** (пл. przyczynca ‘призвідник’); **просту́пця** (пл. przestępca ‘злочинець’); **райца** (пл. rajca ‘радник’); **слу́жебка** (пл. służebka ‘служниця’), **хору́жий** (пл. chorąży (стпл. chorąże) ‘особа, що входила до складу генеральної старшини, а також була охоронцем прапора’), напр.: *А тепе́рь того ви́шетечника й ви́шетечницю́ пред ва́ми стано́вимо; ка́зали ѿ́них за́бойцовъ ... и́ приво́дця их, Миха́йла Шну́щенка, а́къ а́внихъ просту́пцовъ ... до ва́зена ѿ́дати; Спра́ва Ку́змина, хору́жого на́шего́ полково́го;*

2.2) предметів, зокрема юридичних документів і термінів, локативів, одягу, тканин, вад на тілі людини, частин тіла людини, одиниць виміру об’єму (10 лексем): **ва́зене** (пл. więzienie ‘в’язниця’); **га́рус** (пл. hałas ‘вовняна тканина’); **жу́пан** (пл. żupan ‘старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром і позументом, що був поширений серед заможного козацтва й польської шляхти’); **кга́рни(є)и** (пл. garniec ‘дометрична одиниця виміру обсягу сипучих тіл (жита, крупи, борошна і т. п.), що дорівнює 3,2798 літра’); **па́ства** (пл. pastwa ‘пасовисько’); **се́квестр** (пл. sequester ‘заборона або обмеження, накладене органами державної влади на користування приватним майном’); **су́плѣ́ка** (**су́плѣ́йка**) (пл. suplika ‘писане прохання чи скарга’); **тва́р** (пл. twarz ‘обличчя’); **чло́нок** (пл. członek ‘частина людського тіла’, ‘вид покарання, при якому певну частину людського тіла (вухо або ніс) відрізали’); **шва́нк** (пл. szwank ‘вада; шрам, слід від удару, опіку тощо’), напр.: *по ви́читаню то́єї су́плѣ́ки ... ѿсудили-смо́ его́, Се́мена, вини́мъ бити; Лу́каѿ́нових ѿ́вещъ там же́, на па́ствѣ́, до́глада́л; того́ просту́цу, Фе́дора Гринѣ́нка, не́ тилко́ горло́мъ, а́ле и́ на́значе́ньмъ чло́нка да́ровали-смо́.*

Серед прислівників-полонізмів (36 лексем) в «Актах» кількісно переважають означальні прислівники (способу дії (31 лексема), якісно-означальні й кількісні (по 1 лексемі), обставинних прислівників значно менше (5 лексем). Усі вони характеризують особливості дій, ознак, обставин, що прямо чи опосередковано пов’язанні із судочинством:

1) прислівники способу дії передають спосіб виконання дій: **бе́зече́не** (пл. bezecznie ‘непорядно’); **втро́пи** (пл. wtropy ‘вслід’); **ви́шетече́не** (пл. wszetecznie ‘розпусно’); **кга́лтовне́** (пл. gwałtownie ‘силоміць; гвалтом’); **до́водне́** (пл. dowodnie ‘точно, визначено’); **жа́лосне́** (пл. żałośnie ‘жалісно’); **за́єдно** (пл. zajedno ‘разом’); **за́чне́** (пл. zacie ‘достойно, благородно’); **зла́ща** (пл. zwłaszcza ‘особливо’); **зо́ла** (пл. zgoła ‘зовсім, абсолютно’); **и́(у)сто́тне́** (пл. istotnie ‘суттєво, правильно’); **кла́мливе́** (пл. kłamliwie ‘брехливо’); **ле́зно** (пл. luźno ‘вільно, окремо, розпусно’); **ле́гце́** (пл. lekce ‘легко’); **на́гле́** (пл. nagle ‘несподівано’); **не́стате́чне́** (пл. niestatecznie ‘безтямно, розпусно’); **оми́льне́** (пл. omyłnie ‘помилково, брехливо’); **опа́чне́** (пл. opacznie ‘помилково, неправдиво’); **ора́з** (пл. oraz ‘разом’); **плонне́** (пл. płonne ‘даремно’); **пра́вне** (пл. prawnie ‘законно’); **пра́вѣ́** (пл. prawie ‘1) майже; 2) точно’); **прито́мне́** (пл. przytomnie ‘свідомо’); **пу́блѣ́це́** (пл. publicznie ‘принародно’); **со́вито** (пл. sowite ‘особливо, окремо’); **у́силовне́** (пл. usiłowanie ‘1) насильно; 2) настійливо’); **ца́ле́** (пл. całe ‘зовсім, цілком’); **цно́тливе́** (пл. cnotliwie ‘добродісно’); **ще́кгу́льне́** (пл. szczególnie ‘особливо, зокрема’), напр.: *Ку́зма ѿ́т квалту́ любо́ и́ воле́нь зо́ста́л, ѿ́днакъ не́ зо́ла́; Сте́пане́, Бѣ́гъ ма́е скара́ет, же́бы а́ на те́бе́ кла́мливѣ́ говори́ла́; З ко́торо́е́ худо́бы то́лько ще́кгу́льне́ па́ру во́лов до́вора́ полковни́чого ва́зато́.* Окремі прислівники способу дії входять до складу фразеологізмів: **ле́гце́**

поважати ‘зневажати, нехтувати’, напр.: *легце собѣ поважаючи над бѣдною сиротою*;

2) якісно-означальні прислівники називають якості, властивості дій: *жалосне* (пл. *żałośne* ‘жалісно’), напр.: *Федоръ Сухомлицъ ... жалосне повторную злостъ зѣтаѣ своего, Данила, обѣвилъ*;

3) кількісні прислівники передають ступінь або міру вияву ознаки (*барзо* (пл. *bardzo* ‘дуже’), причому ознака ця може бути виражена а) дієприкметником, напр.: *за приложеніем барзо розпаленого желѣза вѣтож слово в слово казал*; б) предикативом, напр.: *мы барзо жалосно на дом Лукѣиновъ*; в) прислівником, напр.: *барзо поздно пючі за мѣстом*; г) прийменниково-іменниковою конструкцією з обставинним значенням, напр.: *а ѿз ѡгрища вѣже барзо в нучѣ пришовши, лѣзъ есми спати*. Прислівники цієї групи можуть дублюватися синонімічними прислівниками іншого походження в найближчому контексті, напр.: *за приложеніем барзо вѣли розпаленого желѣза*;

4) обставинні прислівники (5 лексем) передають часові відношення: *впрѣдѣ (впрѣд)* (пл. *wprędce* ‘скоро, незабаром’); *нѣм (нѣмь)* (пл. *nim* ‘поки, раніше ніж’); *повторне* (пл. *powtórnie* ‘повторно’, *потрѣте* (пл. *po trzecie* ‘утрете’); *непоєднокрот (непоєднокротне)* (пл. *niejednokroć* ‘неодноразово’), напр.: *впрѣд обѣзѣдан бил сѹмленем и боѣзню Бжѣю, аби по самуй ист[и]нѣ сказаѣ; отложила до утра, нѣмь розсвинѣтѣсѣ; Повторне и потрѣте едно твердил; Васил Собко на чужоложствѣ непоєднокротне зловеный*.

Прикметники-полонізми (31 лексема) найчастіше позначають внутрішні чи зовнішні якості (властивості) об’єктів або суб’єктів судового процесу:

1) людей за вдачею, характером, фізичним або психічним станом, моральними якостями, соціально-майновою, родинною належністю, спорідненістю, своємством, причетністю, приналежністю до чогось, а також їхніх дій, вчинків, станів (19 лексем): *запамѣтаний* (пл. *zapamiętany* ‘1) сказаний, беззачинний, навіжений, шалений; 2) забулий, той, що забув’); *зачиний* (пл. *zasny* ‘чесний, знатний, достойний’); *вшегечний* (пл. *wszetczny* ‘блудний, розпусний’); *доткливий* (пл. *dotkliwy* ‘образливий, дошкульний’); *жалосний* (пл. *żałośny* ‘жалісний’); *і(у)стотний* (пл. *istotny* ‘правдивий’); *клямливий* (пл. *kłamliwy* ‘брехливий’); *малѣєнський* (пл. *małżeński* ‘подружній’); *нестатечний* (пл. *niestateczny* ‘нерозважливий, незможний, недобропорядний’); *неужитий* (пл. *nieużyty* ‘жорсткий’); *обжалованный (обжалуваний)* (пл. *obżalowany* ‘звинувачений’); *поволний* (пл. *powolny* ‘покірний’); *покревний* (пл. *pokrewny* ‘рідний’); *посполитий* (пл. *pospolity* ‘1) загальний; 2) простий; 3) призначений для селян’); *притомний* (пл. *przytomny* ‘причетний, присутній’); *рейментарський* (пл. *rejentarski* ‘той, що має стосунок до командувача військами’); *спросний* (пл. *sprośny* ‘безсоромний, розпусний’); *умислий* (пл. *umyślny* ‘умисний’); *уципливий* (пл. *wszczypliwy* ‘дошкульний, уїдливий’), напр.: *мѣикаючи в спросности з чужими вшегечными жонами, ложѣ жѣны моеѣ ѡсквернил; Петро, запамѣтаний о бѣхъ своей забойца, питаний билъ; не могъ бымъ свою злостъ запамѣталую утайти; не помѣтаючи на боѣзнь Бжѣю ѿ на карность посполитую*. Прикметник цієї групи *жалосний* (пл. *żałośny* ‘жалісний’) як означальний компонент входить до складу юридичної терміносполуки *жалоснаѣ сторона* ‘позивачі’;

2) предметів побуту за місцем виготовлення чи придбання, матеріалом, забарвленням, стосунком до чогось (6 лексем): **гарусовий** ‘виготовлений із гарусу’ (пл. *hagus* ‘вовняна тканина’); **крамний** (пл. *krampny* ‘придбаний у крамниці, звичайно фабричного виробництва’); **пасковатий** (пл. *paskowaty* ‘смугастий’); **пѣнѣжний** (пл. *pienieżny* ‘грошовий’); **тузѣнковий** (пл. *tuzinkowy* ‘вид сукна середнього гатунку’); **фалендишовий** ‘виготовлений із тонкого голландського чи англійського сукна’ (пл. *falendysz* ‘тонке голландське або англійське сукно’), напр.: *запаску зеленую гарусовую; комору, ... длѣ продаванѣ крамнихъ рѣчий крымскихъ нанѣтую, викрадено; виною пѣнѣжною, то ест пѣнѣмадѣсѣт копами грошей, ... каранъ;*

3) загальних ознак предметів, людей, станів (6 лексем): **зуполний** (пл. *zupolny* ‘1) повний; 2) спільний’); **латвий** (пл. *łatwy* ‘легкий, зручний’); **належитий** (пл. *należyty* ‘належний’); **скутечний** (пл. *skuteczny* ‘дійсний, належний’); **слүшний** (пл. *słuszny* ‘законний, справедливий’); **снадний** (пл. *śnadny* ‘легкий’), напр.: *сорокоуста з належитими обра́дками церковними отпра́вити; тоѣ довелосѣ слүшнимъ доводомъ.* Прикметник **зуполний** (пл. *zupolny* ‘повний’) засвідчений у складі фразеологізму: **не в зуполном умѣ** (nie w zupełnym umyśle ‘не в повному розумі’).

Дієслова-полонізми (18 лексем) з однаково продуктивно називають:

1) дії, пов’язані із вчиненням злочину (9 лексем): **замордовати** (пл. *zamordować* ‘вбити’); **запомнѣти** (пл. *zapomnieć* ‘забути’); **ліотровати** (пл. *łotrować* ‘грабувати’); **натѣрати** (пл. *nacierać* ‘нападати’); **нацѣховати** (пл. *naczechować* ‘поклеїмити’; пор.: нм. *Zeihen* ‘знак, прикмета, ознака, риска’); **позисковати** (пл. *pozyskiwać* ‘знаходити’); **пожеєгнатисѣ** (пл. *pożegnać się* ‘попрощатися’); **поліотровати** (пл. *polotrować* ‘пограбувати’); **шафовати** (пл. *szafować* ‘господарювати, порядкувати’), напр.: *Которий, запомнѣвший боѣзнь Бжюю ѿ встїду людского, тиранско замордоваѣ жону свою ажъ до смерти; Онъ знову, порвавши шаблю, натѣралъ на мене, худ[о]ба моѣ потратиласѣ, ѣкой не сподѣваюсѣ позиска[ти];*

2) дії, що стосуються судочинства (9 лексем): **запрѣти** (**заприти**) (пл. *zaprzecić* ‘заперечити, не визнати’); **запрѣтисѣ** (**сѣ запрѣти**) (пл. *zaprzecić się* ‘відмовитися, відректися’); **ви(й)мѣратисѣ** (пл. *wymierzać się* ‘виправдовуватися’); **винүрити** (пл. *wynurzyć się* ‘випірнути, впливти’ (перен. ‘виявитися’); **вонтпити** (пл. *wątpić* ‘сумніватися’); **ѣднати** (пл. *jednać* ‘набувати чиеїсь прихильності’); **рачити** (пл. *raczyć* ‘благоволити’); **сүплѣковати** (пл. *suplikować* ‘просити, скаржитися’); **уразитисѣ** (пл. *urazić się* ‘образитися’), напр.: *Шсобливе в мѣстѣ, нашего милостивого пѣна, покорне просимъ: не рачѣ на нас, слүгъ своихъ, уразитисѣ.*

Серед сполучників-полонізмів (9 лексем) в «Актах» переважають сполучників підрядності (5 лексеми), сполучників сурядності дещо менше (4 лексеми).

Підрядні сполучники передають різноманітні відношення між головними й підрядними частинами складнопідрядних речень, зокрема:

1) причинові сполучники – **албовѣм** (стпл. *abowiem*, пл. *albowiem* ‘тому що’) і **прѣто** (пл. *przeto* ‘тому’) – передають причинові відношення, напр.: *Не вѣдаю... чого ко мнѣ Данило, з[ѣт] моѣ, хочѣт, албовѣмъ все тоѣ, що ему обѣцал-ѣмъ, видаючи дочку мою ему в малженство, при шлюбѣ дал-ѣмъ; Шлихвѣръ Бѣй, ѣсаулець петровський, на смертѣльномъ ложку будучи, длѣ тѣжко в хороби*

не могъль самъ притомне стати до суду, **прето** жона его ... стала до суду **ниего** **ниѣшиего**;

2) умовний – **гды бы** (пл. gdy б ‘коли’) – виражає умовні відношення, напр.: *И то вару[емъ], **гды бы** еще **акаѣс-кодекъ** понова мѣла сѧ поѣвити*;

3) сполучник мети – **жеби** (пл. żeby ‘щоб’) – цільові відношення, напр.: *А же, правдѣ, толко що кликал-емъ Лукѧна, **жеби** встал*;

4) з’ясувальний – **інь** (пл. iż ‘що’) – з’ясувальні відношення, напр.: *вѣдаючи, **інь** и онъ, Васиѣ Кибалеңко, естъ з нею в коморѣ, ... хотѣли сокѣроу//двери коморниѧ встановлѧти*.

Сурядні сполучники передають різноманітні відношення між частинами складносурядних речень або членами речень, зокрема:

1) протиставні сполучники-полонізми – **леч** (пл. lecz ‘але, однак’) і **предсѧ** (пл. przecież ‘однак’) – зіставно-протиставні відношення, напр.: *Щербачеңко йкоңницею любо трусил, **леч** не учинилъ жадное шкоди; а **если** би квалѣтомъ наехалъ албо нашолъ, а нѣкого не ранилъ и не забилъ, а **знаки** квалѣту **предсѧ** албо шкodu//ѧкую учинилъ, тогди тилко за квалѣтъ повиненъ будетъ платити*;

2) приєднувальний сполучник – **назвиц** (пл. nazwysz ‘більше, крім’) – приєднувальні відношення, напр.: *Грицковъ Сметанинъ пасинокъ скритимъ способомъ проса копъ **назвицъ** узяѣ*;

3) розділовий сполучник – **албо** (пл. albo) – розділові відношення, напр.: *на проѣзъ людѣй зайныхъ, ... **назначенъ** нѣмъ носа **албо** уха даровавши, приказуемъ, абы ... **перепросилъ** за свою ... **нестатечностъ***.

Із-поміж повнозначних частин мови в «Актах» засвідчено предикативи- та займенники-полонізми (по 2 лексеми). Це предикативи **жалосне** (пл. żalósne ‘жалісно, жалібно’) і **немаш** (пл. nie masz ‘нема’), напр.: *А мнѣ **жалосне** на Павла, челедника пна Стефанового; Да тутъ било и два чоловѣки, ... а **немаш** ихъ теперъ*; та заперечний займенник **жадный** (пл. żadny ‘ніякий, ні один’), і питальний **иле** (пл. ile ‘скільки’), напр.: *без **жадного** милости Попелуха оного, жону и дочку его збыли; всю худобу, **иле** що было, забрали*.

Засвідчено в досліджуваній пам’ятці й запозичені з польської мови службові частини мови – прийменники і частки (по 2 лексеми). Це прийменники **взглядом** (пл. względem ‘щодо, стосовно, про’) і **подлуг** (пл. podług ‘щодо, стосовно, згідно з’), напр.: *честний ѿтецъ Вениѧмин ... **взглядомъ** забитѧ брата его ... и **взглядомъ** забраныхъ в скринѣ в трапѣзѣ грошей з иньшими рѣчами ... жалосне скаржилсѧ; велѣли-сѧ **подлугъ** книгъ написанихъ правнихъ тихъ Ивана Петренѣка и Петра, виникѧ, на квестию датѣ, і частки – **колвек** (пл. kołwiek ‘небудь’) і **нех** (**нехъ**) (пл. niech ‘хай’), напр.: *Другого пасѣчника, Хведора, ... питали-сѧ..., если би чи не позичилъ Трохимѣңкови, **ажого-колвекъ** ула; **нехъ** би той забойца слүшную карностъ одержалъ. Частки **нех** і **нехай** можуть використовуватися паралельно в найближчому контексті, напр.: *Теди Игнатъ вирекъ: **«Нехай** Семенѣ Бѣ звидить, а его тоєю квестию дарую, **нехъ** онъ ѿт Бѣ карності не уїдетъ»*.**

Сподіваємося, що здійснений аналіз засвідчених «Актами (протоколами) Полтавського полкового суду» (1683–1750 рр.) полонізмів допоможе простежити шляхи проникнення іншомовних запозичень в українську мову, з’ясувати особливості формування її лексичного складу.

Список використаних джерел та їх умовних позначень

Акти – Акти (протоколи) Полтавського полкового суду. – Т. 39.2. – Актіві книги Полтавського полкового суду (2 частина) з архіву Лазаревського зберігаються в Інституті рукопису ЦНБ (І 55257. Акти (протоколи) Полтавського полкового суду. – Т. 39.2. – 3-29049 – III). – С. 19–275.

Довідкова література

Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.

Тимченко Є. Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.: В 2 т. – Київ – Нью-Йорк, 2003. Т.1–2.

Українсько-польський, польсько-український словник / Уклад.: М. Юрковський, В. Назарук. – К.: Школа, 2003.

Лилия Москаленко**Полонизмы в «Актах (протоколах)****Полтавского полкового суда» (1683–1750 гг.)**

Статья посвящена анализу лексических особенностей одного из памятников украинского языка эпохи казачества – «Акт (протокол) Полтавского полкового суда» (1683–1750 гг.). В ней на морфологическом и лексико-семантическом уровнях классифицированы полонизмы, зафиксированные в «Актах (протоколах) Полтавского полкового суда» (1683–1750 гг.), определено их количественное соотношение на уровне частей речи.

Ключевые слова: история языка, «Акты (протоколы) Полтавского полкового суда» (1683–1750 гг.), лексические особенности, иноязычные заимствования, полонизмы, украинский язык, польский язык.

Lily Moskalenko**Borrowing from Polish language in «Acts (protocols)
Poltava regimental court» (1683–1750 years)**

The article is devoted to the lexical features of one of the monuments of the Ukrainian language of the Cossack era – «Acts (protocols) of the Poltava regiment of the court» (1683–1750). There on morphological and lexical-semantic levels classified borrowing from Polish language certified as «Acts (protocols) Poltava regimental court» (1683–1750), Determined their proportion at parts of speech.

Keywords: history of language, «Acts (protocols) Poltava regimental court» (1683–1750), Lexical features, foreign borrowing, borrowing from Polish language, Ukrainian, Polish.